

מדור הנפש.

כל העמים הקדמונים חשבו את נפש האדם וגופו לאזדות גמורה ומוחלטת, שלא יתכן בהם ההבדלה וההפרדה. גם החכמים, בין חכמי ישראל ובין חכמי האומות, כמעט בכל העתים, מצאו, ש"אין לקרא לנפש לבדה היה, אלא בהתחברותה עם הגוף"¹, והביטו על „הנפש והגוף יחדו כעל פֶּעַל אחד"², ה„מאוחדים ומהודקים יחד לשלמות אחת"³, וש„הקשר שבין הנפש והגוף מתקים עוד מראשית הבריאה"⁴. אולם שונים היו מושגי פני-האדם על-דבר מקום מציאות הנפש: מהם שקבעו לה מְדוּר באבר זה ומהם באבר אחר, ואותו האבר, שזכה ביניהם ליחד בתוכו מקום משכן לנפש, נחשב בעיניהם למעלה שבאברים, ומלבד המעלות החמריות שיחסו לה, יחסו לה גם סגולות רוחניות עונות וחשבוהו למרכז המושכלות של האנושיות, למקור השכל והדעת, „מעניא דחכמתא". גם השקפת האומה העברית על-דבר מקום משכן הנפש היתה כמעט

(1) מאמר על הנפש, לר"י עקיבין.

(2) האמונות והדעות, מאמר ו'.

בעל האמונות והדעות טובר, שכשם שהגוף צריך לנפש, כך הנפש צריכה לגוף, „כי אלו היה השם מנוחה נפרדת, לא היתה מגעת אל נעם ולא אל הצלחה... ואי אפשר לה כי אם בגוף, מפני שעמו פועלת כל כוּעַל. כמו שהאש אי אפשר להראות, כי אם בתלולה בדבר".

(3) „Descartes, „מסאומתן על-דבר אפן ההלחמנות הנכונה בשכל האדם" פרק ה',

צמ' 78.

(4) Leibniz, Philosophische Schriften II, 39, וראה Locke, על-דבר שכל האדם.

חלק ראשון, פרק כ"ז.

לירי ההחלטה על-דבר אהדות הגוף והנפש באו הפילוסופים רק מתוך הקירות ודרישות הרבה. עוד בזמנים המאוחרים ישבו על מרכה זו כמה מגדולי החכמים והחוקרים, והדרכים שאחזו בחקירה זאת שונות ונבדלות אלו מאלו. בעיקר היה הענין הזה להומר לפילוסופים בני המאה השבע-עשרה, והוא מזכירו על דיקרט ואילו.

בכל הזמנים דומה להשקפת יתר האומות הקדמוניות. כמוהן יחסה גם האומה הישראלית מקום מְדוּר לנפש לאברים שונים וממילא יחסה להם גם סגולות רוחניות מיוחדות. והיא עלתה עוד עליהן בדבר זה, כי לא השאירה כמעט אבר אחד בין אבריו של אדם, שלא יחדה בו בזמן מן הזמנים מקום משכן לנפש. אוֹלַם לעתים קבלו השקפותיה צורה משונה פחות או יותר מזו של רוב האומות, צורה בלתי מגושמת וגסה כל־כך. עוד מהתקופה העתיקה ביותר, תקופת כתבי־הקֶדֶשׁ, נשארו אצלנו רשמים שונים בנדון זה. ובתקופות המאוחרות, תקופת התלמוד והמדרש, שאז ישבו אבותינו בתוך שכניהם עמי בכל, פרס ומדי וקבלו השפעה מהם ורכשו להם הרבה ממנהגיהם ונמוסיהם, הלכה והתפשטה אמונה זו ביניהם יותר.

השפעת דעות העמים הקדמונים על האומה העברית בדבר מקום מציאות הנפש נכרת ביותר בבעלי המסורות העבריים, החל משנות הבינים, זמן התפשטותה והתפתחותה של תורת הנסתר, עד התקופה האחרונה, תקופת החסידות. הסבה לזה היא, שתורת הנפש בכלל, בכל צורה שהיא מתגלמת, בין בצורה מדעית ובין בצורה אליגורית או סודית, היא אחד מעיקרי תורת הנסתר, ענף חשוב מענפי „איגנא דחכמה עילאה“, ולפיכך העטיקה התורה הזאת תמיד את בעלי הסוד יותר מאשר העסיקו אותם תורות אחרות וחקירות אחרות⁽¹⁾.

אכן עוד סבה אחרת עמוקה מזו גרמה, לדעתי, למושך את תשומת-

(1) בשיטה המיסטיות של בעלי הסוד, וביחוד בוו של הזוהר, על־דבר הנפש (ראה לדוגמא זוהר ח"ב, דף נ'), מצאו החוקרים דמיון אל השיטה האפלטונית החדשה, ועל־פי זה באו רבים מהם לידי החלטה, שהשפעת האפלטונית החדשה על הקבלה היתה מכוונת ביותר, והיא שנתנה לה במשך תקופת שונות גון מיוחד. (עין בספר הקבלה לפרינק, ח"ג, על־דבר „יהס הקבלה לפילוסופיה האלכסנדרונית“). בתורת האפלטונית החדשה תופס ענין הנפש מקום רחב. פילון האלכסנדרוני מרבה לחקור על־דבר מהות הנפש, תכונתה ופעולותיה. וכשם שחקירותיו בכלל בלולות מרמזים, סודות ואליגוריות (פילון חבר ספר בשם: Legum Allegoriae, שבו הוא משתדל לברר את התורה כלה בדרך אליגורית), כך כל מחקריו על־דבר הנפש הם על דרך זו. (עין מורה נבוכים הזמן, עמ' 160).

אכן מלבד תורת הנפש, מוצאים החוקרים דמיון בין תורת בעלי הסוד ובין תורת האפלטונים החדשים גם בשיטת האצילות (Emanation), ההנה במציאות עצמים אמצעיים בין אלהים ובין העולם, והם הנקראים ספירות. הסבה, שגרמה לדעה זו, היה הצורך לישוב את הקושי על־דבר אפשרות אצילות העולם העובר, בעל תכלית מבלתי בעל־תכלית, ובעדר השלמות מתכלית השלמות, דבר שהעסיק את מוח התיאוסופים בכל העתים, ושפלוסין, פרוקלוס ותלמידיהם החזיקו בה. (ראה I. G. Buhle, Lehrb. d. Ges. d. Phil. IV, 169). גם בדבר „ט' נהורין דאפיק קדישא“ (זוהר ח"ג, באדר א' וטא רפ"ח) יש לדעת קצת חכמים דמיון אל שיטת האפלטונים החדשים, החושבים גם את הסבה הראשונה במדרגת הנמצאים, לפיכך לא אפיק אלא תשעה נהורין, שהם תשע ספירות, ולא עשרה נגד עשר ספירות. (עין גרין, דימי ח"ה 197, ובהערות הרכיבי שם. וראה שד"ל, וכוח על חכמת הקבלה, עמ' 178).

לב בעלי תורת הנסתר יותר מאשר את בעלי תורת הנגלה אל החקירה על-דבר מקום מציאות הנפש, וליחס לנשמה מדור באבריו של אדם. כי על-פי בעלי הסוד נחשבו כל האברים שבגוף האדם מעין „דוגמא דלעילא“, וכלהו שיפין ואברין בדיוקנא דאדם אינון דיוקנא דמהימנותא“⁽¹⁾, בחינת אברין ד„עתיקא קדישא“, על דרך שאנו מוצאים כמה פעמים „גולגלתא דעתיקא קדישא“, „מצחא, עיני, חוטמא, אודני דעתיקא קדישא“⁽²⁾. ואפילו בעור, בעצמות ובגידים של האדם ראו בעלי הסוד מעין „בחינה עילאית“, „וכל אינון עצמות, גידים ועור, כלהו ברזא דחכמתא עילאה, כגוונא דלעילא“⁽³⁾. ומיד, בשעת הבריאה, שחף האלהים בתוך האדם יסודות חמריים עם יסודות רוחניים, „שיפין עילאין ותתאין... דמעפרא דמקדשא דלתתא ומעפרא דמקדשא דלעילא אתברין“⁽⁴⁾. לפיכך חביב היה לבעלי הסוד לקבוע מדור לנשמה, חלק אלוה ממעל, פעם באבר זה ופעם באבר אחר, בכדי לאחד ולקשר באפן זה את חלקי הגוף עם הנפש או את החמריות והרוחניות יחד. (לפעמים לא נתקרה דעת בעלי הסוד עד שצמצמו גם את השכינה עצמה בתוך אברי האדם ומצאו, ד„בשעתא דבר נש שוי רעותיה דמאריה, ההוא רעותא סליק על לבא ועל כל שיפי גופא, ומתחבראן ומשכין עליהו זוהר דשכינתא לדירא עמהון“ (זוהר, ויקהל, קצ”ח)⁽⁵⁾). ואפילו במקום שאין אנו מוצאים מפורש אצל בעלי הסוד, שיחסו מקום מדור לנפש באחד מאבריו של אדם, מוצאים אנו בכל-אפן שיחסו לו הרבה מתכונות הנפש המשכלת⁽⁶⁾.

העמים העתיקים ביותר קבעו מקום מושב לנפש בכליות — דעה שאנו פוגשים אותה עוד עתה בעמים אחדים בלתי-מפותחים, שנשתירו אם

(1) זוהר, תרומה, קס”ב ע”ב.

(2) ש”ס, האוינו, רפ”ח; רצ”ג—רצ”ה.

(3) ש”ס, יתרו, ע”ו.

(4) ש”ס, תרומה, קס”ב.

(5) קרוב הדבר לשער, שגם הנוצרים הראשונים נתנו ערך חשוב לאברי הגוף בתור מדור האלהי, ופולוס בתוכחתו אל קהלת הקורנתיים אומר: „הלא ידעתם, כי גופותיכם אברי המשיח הגי... וגופתכם הוא, היכל רוח הקדש השוכן בקרבכם“ (אגרת הראשונה אל הקורנתיים, ו’, טו, י”ט. וראה Pascal, „רעיונות“ חלק ב’, מאמר י”ד, סי’ 70).

העמים הקדמונים מצאו יחס בין שבעה כוכבי לכת שצ”ם חכ”ל, שנחשבו אצלם לשבעת האלים העליונים (תחת שי”ב המזלות היו בעיניהם לאלים תחתונים), עם אברי האדם. את האון הימנית ואת הטחול יחסו אל שבתאי; הכבד והצלעות — אל צדק ומאדים; המוח, הקיבה, הגידים והפנים — אל חמה; הכליות — אל נוגה וכוכב; הגרון והבטן — אל לבנה. (ש. רובין, חוזי חזיונות, עמ’ 41).

(6) על-דבר האפשרות של הנפש בכלל להמצא בתוך אברים נודדים שבגוף האדם, פעם באבר זה ופעם באבר אחר, נראה גם מתוך ענין „גולגולת הגשמות“ (Metempsychose),

מעט ואם הרבה במצבם הטבעי — כי מפני שהכליות מקום מציאותן הוא בתוך מרכז הגוף, דבר שנחשב לדעת העמים הקדמונים למעלה יתרה, לפיכך נראו להם דאוויות והגונות ביותר ליחד בתוכן מקום משכן לנפש.

עוד יתרון גדול מצאו העמים הקדמונים בכליות, ודבר זה נראה לו לח' וואונדט עיקר, שמקושרות הן בקשר אמיץ עם אברי ההולדה⁽¹⁾, כי ידוע ה'א, שהעמים הקדמונים נתנו ערך חשוב ביותר לכלי-ההולדה בתור כח המפרה והמרבה בבריאה⁽²⁾. הם האמינו לראות בכליות סגולות שונות ויחסו להן מעלות מיוחדות. אנשי אוסטרליה, למשל, היו נושאים בחיקם חלק של כליה כמגן ומחסה מפני כשפים, רוחות רעות ועין רעה. אוכלי-בשר-אדם (Antropophagen) היו נותנים יתרון גדול לחלב אשר לכליות על שאר חלקי הגוף, מתוך אמונה, שעם חלב כליות האדם, אשר יביאו אל קרבם, ירכשו להם גם כחות נפשו וסגולותיה, אחרי ששם מקום משכנה של הנפש⁽³⁾. עמי הודו העתיקים נהגו לשים את כליות קרבנותיהם, שהיו מקדיבים בשעת שרפת מתיהם, אל תוך כפות ידיו של הנשרף, להיות לו למגן ולמחסה מפני המזיקים והרוחות הרעות, והאמינו, שכחות הנפש שבכליות הקרבן יגנו על נפש המת⁽⁴⁾.

יש להניח, שגם הערביים העתיקים נתנו ערך מיוחד לכליות, מפני שהם מדמים את צורת הלבנה, מיום הששי לחודש עד יום העשירי בו, לצורת הכליה⁽⁵⁾.

ככל העמים הקדמונים נתנה גם האומה העברית ערך נכבד לכליות וראו בהן סגולות הנפש המשכלת. הדעה הזאת מבצבצת ועולה בראשונה מתוך כמה פסוקים שבכתבי-הקדש, כמו: „אני ה' בוחן כליות” (ירמיה י"ז י'), „בוחן כליות אלהים” (תהלים ז' י'), „צרפה כליותי” (שם, כ"ו ב'). החוקר Heinrici, המומחה בחקר קדמוניות העמים, משער, שעוד במאות הראשונות לספירת הנוצרים כבר חללה הדעה הזאת למצא לה

שבעלי תורת הנסתר, מן ר"י סגי נהור ובעלי הזוהר והבחיר עד תלמידי האר"י, עסקו בו, לדעתם, מתגלגלות הנשמות לפעמים באברים שונים, שיש בהם התדמות אל פעולות חטאותיהן. החוטא בעבודת-הזרה מתגלגל בכבד; בגלוי-עריות — בטחול; בשפכות-דמים — במרה. שם הן שוות עד אשר תתמרקנה מעונותיהן, ואז תשובנה השמימה אל מקור מחצבתן.

W. Wundt, Völkerpsychologie IV, 88, 92. (1)

(2) בגלל הקדושה היתרה, שקדשו כל העמים הקדמונים את כח הפריה והרביה בתולדה, היה צלם אברהם-ההולדה קדוש בעיניהם. ואפילו התכמים והפילוסופים שבתוכם רוממו את ערך כח המפרה, הגדול והצמיחה. ושיטות מיסטיות שונות נבנו מן היהודים עד האפלטונים ומן האלכסנדרונים עד הגנוסטיקים על יסוד זה. וזה הוא לדעת החוקרים ענין של בעל פערר, הנזכר בכתבי-הקדש.

Lumholtz, Menschenfresser, S. 317. (3)

Oldenburg, Religion der Veda, S. 577. (4)

D. Nielsen, Die Altarabische Mondreligion 109 (5)

מהלכים בין העם. יסוד להשערותיו זו הוא, שבאֲוֹנְגְלִיּוֹן אין למצוא את הכליות במובן משכן הנפש אלא פעם אחת (חזון יוחנן, ב' כ"ג), וגם שם, לדעתו, רק הסגנון הביבלי גרם לזה, מפני שהשליחים בכלל, ויוחנן בפרט, השתדלו לחקות את מליצות כתבי-הקדש ואהבו להשתמש במאמרים ומבטאים של התורה והנביאים, אפילו בשעה שלא היו מְקַנְיִים כל־צרכם למושגיהט. אכן לעומת ראייה שלילית זו יש כמה ראיות חיוביות, המוכיחות שהדעה הזאת תפסה לה מקום מסוים בין העם גם בתקופות מאוחרות הרבה מזו של האֲוֹנְגְלִיּוֹן. דבר זה רואים אנו מתוך הרבה מאמרים שבתלמוד ומדרשים וספרי בעלי הסוד. „כליות יועצות”⁽¹⁾. וכן דרשו חז"ל: „מי שת בטוחות חכמה, אלו כליות”⁽²⁾. ובמדרש: „זמן לו הקב"ה שתי כליות... ולומדות אותו תורה”⁽³⁾. בנוהר: „תרין כולייך, אינון תרין כרובין יהבין עיטא”. והתמשטות האצילות (היא המדרגה היותר חשובה בין ארבע המדרגות של ההתגלות האלהית מלמעלה למטה) היא על־ידי צנורות הכליות”⁽⁴⁾. ומאמרים דומים לאלה רבים הם בספרי בעלי הסוד. אותן הסבות, שהביאו את האומות הקדמוניות ליחד בכליות מקום משכן לנפש, אותן הסבות עצמן הביאו גם את האומה הישראלית לידי דעה זו. כמוהן כן גם האומה הישראלית חשבה את האמצע ואת המרכז בגוף. (ליתרון⁽⁵⁾) ויחס איזה אבר מן האברים לכח־ההולדה למעלה⁽⁶⁾, ושתי סגולות אלו ראו העברים בכליות⁽⁷⁾.

(1) ברכות כ"א.

(2) ראש השנה כ"ו.

(3) בראשית רבה, ל"ך.

(4) אוצרות הייטב.

(5) אחת המעלה של המעילים שבאברים, של הלב (עין למטה), היא, לדעת חכמי ישראל, דבר מציאותו באמצע הגוף. (ראה פרוש הראב"ע לשמות י"ח ח'. ועין גם כוזרי בכמה מקומות, ובמבוא לספר האמונות והדעות). לדעת בעל תוי"ט, טעמו של ר' עקיבא הסובר (סוטה מ"ה), ד„עיקר תיותא (של האדם) בטבורי ה", הוא משום מציאותו, באמצעית הגוף.

גדולי בעלי הסוד מפליגים ביותר בשבח המעלה הזאת. „הרוח הוא מן הח"ט, שהוא מתוך בין העינים. הרוח יוצא מן הלב, שהוא באמצע בין הקנה לריאה. הארון מתוך בין המחנות, שמשם יוצא רוח לנביא” (ספר רו"א, דף ז'. ועין זוהר בראשית). (6) את זאת אפשר לראות מזה, שאבן תקומה, הנזכרת בתלמוד (שבת ס"ו), היתה נחשבת בימיקדם לסגולה לקיום זרע האדם (יד התזקה, שבת פ"ט י"ד), ומפני תעורתה הרמה לקיום המין, התירה המשנה לשאת אותה בשבת. פליניוס הבכור מזכיר בספרו *Historia naturalis* את האבן הזאת. והמרש"ל, בספר עמודי שמה על הסמיג, כותב: „אבן תקומה אני ראית” (שבת י"ב). צורת האבן הזאת היא, לדעת קצת, כעין צורה של כליה, אבל המרש"ל מתאר אותה בתבנית אחרת. (עין סט).

על־דבר הערך, שנתן מאת בעלי הסוד לכח המפרה, ראה גם זוהר האוינו רצ"ו, על־דבר הכניו צבאות והוראת שמות הספירות נצח והוד.

(7) אבן־עזרא מביא דעת מי שאומר, כי „נקראו כליות בעבור כח תאנת

יש משערים, שמפני הערך הגדול שנתנו העמים הקדמונים לכליות, נבחרו עם החלב אשר עליהן להקטיר אותן על המזבח (שמות כ"ט י"ג; ויקרא ג' י'). וזוהי לדעת קצת, גם כונת הוקירוס באמרו, ש השוק עם החלב אשר עלה רצויה לפני האלהים ביותר¹).

גם בקרבים ובבני מעים יחדו לפעמים העמים הקדמונים מקום לנפש ויחסו להם סגולות נפלאות. והכהנים של העמים העתיקים חזו עתידות על-פי קרבי המעים של הקרבנות. היננים והרומאים קראו לנבואה זו Heruspices.

גם העברים מצאו במעים תכונות מיוחדות, ויש שחשבו אותם למשכן הנפש. כתבי-הקדש מיחסים למעים הרגשה מוסרית וסגולות רוחניות, ומוזה: „המו מעי לו“ (ירמיה ל"א כ'); „מעי המו עליו“ (שה"ש ה' ד'); „תורתך בתוך מעי“ (תהלים מ' ט). חז"ל ראו במעים אחד ממרכזי המפריעים המוסריים של האדם ונטיותיו. „היצר הרע הוא במעיו של אדם“²).

בזהר, כמו כן בספרי המקובלים המאוחרים, נמצאים כמה מאמרים. המורים על המעים כעל אבר חשוב מאד בכלל וכעל מקום מציאות הנפש בפרט. „מעוי אתתקן בדת“³; „מעים הם בחינת צדיקים, בחינת תורה“⁴; „נשמתא דישראל גומעהא“⁵).

על-פי ספר רוזיא⁶, אפשר לאדם להגיע לידי אשר והצלחה באמצעות המעים. ו„אם בקש אדם להצליח, ישחט שתי תורים ויוציא את מעייהן ויביא יין ישן ולבונה זכה... ויבלבלם כאחד עם בני מעי

המשגל, והוא מגזרת „נכספה וגם כלתה נפשי“ (באורו לשמות, כ"ט י"ג). לדעו הרובא ר"ד פומיס, נגזר השם כלה מן כליות גס-כך מפני טעם זה. למעלה ראינו, שבין האברים השונים, שיחסו העמים הקדמונים לשבעת כוכבי-לכת, יחסו את הכליות לכוכב נוגה. אפשר אפוא לשער, שמשום כך דמו העמים הקדמונים את הכליות לנוגה (Venus), משום שנוגה נחשב אצלם לאליה האהבה ותאות המשגל, וגם הכליות מכילות בתוכן את כח התאווה ההיא.

1) Schoemann-Lipsius, Griechische Altertümer B. II. S. 246. מביאו רובין.

2) אבות דרבי נתן, פרק ט"ז.

3) זוהר, האוינו רצ"ו.

4) עיר גבורים, לך.

5) זוהר, לך פ"ז.

6) זוהר מבדיל בין המעים ובין הקרבים, ונותן יתרון לראשונים על האחרונים ומוצא, ש„נשמתא אחרתין“, היינו נשמת האימות, אינה מן המעים, אלא מן הקרבים (הקדמת זוהר, י"ג).

המקרא „ותורתך בתוך מעי“ משמש פעמים להוזהר חומר לתאר בפרטות דבר מציאות התורה במעים. הוא כותב: „בזמנא דיתערון מתי עלנא מן עפרא, ההוא אורייתא דשמקי כד אכתלקו מהאי עלמא, תיעול במעיהו כמלקדמין, ואיהו תמלל במעיהו. וכל אינו מלין דאיהו לא יכול לאדבקא לו כדקא יאות, ואיהו אשתדל בוון ולא אתדבק בהו, כלל על עלין במעוי מתתקנו, ואורייתא תמליל ביה“ (ישב קפ"ה).

התורים... ויזכיר השמות של המלאכים האדירים, ויבואו אליו המלאכים ויגלו כל דבר אשר ישאל" (1).

בין שאר אבריו של אדם, שאיוו מהעמים העתיקים, כמו הבבלים, ההודים והמצרים, יחסו להם סגולה רוחנית, אפשר למנות גם את הכבוד. גם בכתבי־הקדש אנו מוצאים עקבות הדעה הזאת. יחזקאל הנביא מתאר את מלך בבל ("א כ"ו"), עומד אל אם הדרך לקסום קסם, והוא שואל בתרפים, רואה בכבוד. ואם אמנם ביחס לאומה הישראלית אין אנו מוצאים בכתבי־הקדש, שנתנה ערך נפשי מיוחד לכבוד, הנה בתקופות המאוחרות יש כמה רשמים לכך.

בעלי התלמוד מיחסים לכבוד התפעלות והרגשה. "הכבוד כו ע"כ" (2). אצל המקובלים רואים אנו ברור, שהם חשבו את הכבוד למקום מדור הנפש. "נפש הבהמית הטהורה (לעומת נפש הבהמית הטמאה) — כותב בעל משנת חסידים — שורה בכבוד, ובכחה נשלח הדם על־ידי הורידים אל הכלים החיצונים שבאברי האדם" (3). "נפש משכנה בכבוד" (4). ועוד כמה מאמרים מעין אלה, המפורזים בספרי בעלי הסוד, מוכיחים, שרבים מהם חשבו את הכבוד למקום משכן הנפש.

אפשר לשער, שהדעה על־דבר מציאות הנפש בכבוד לא התקימה ימים רבים בין העמים הקדמונים, לפיכך מעטים הדברים על־אודותיו בספרי קורות העמים. בכל־אופן נראה, שאצל מקצת עמים, כמו אצל הערביים, למשל, מצאה לה הדעה הזאת מהלכים בעם ימים רבים. ור' לוי, האמורא הירושלמי, בשעה שהוא מבאר ענין "ראה בכבוד" שביחזקאל, מוסיף להסברת הענין: "כהדין ערביא דנכיס אימרא ותמי בכבדיה" (5), ודבר זה הוא

(1) אפשר שמפני סגולות דומות לזו שבספר רזיא"ל, שיחסו העמים הקדמונים למעים, העליל אפיון לפני אנטיוכוס, שמצאו במקדש איש ינני הרוג בידי היהודים, והם פנקו אותו במעדנים, למען המיתו את־ריכנו ולהוציא מעיו מקרבו. (יוסיפון, נגד אפיון).
מקומות אחדים שבאונגליון נראה, שהשליחים נתנו לפעמים ערך למעים במדה גדולה יותר משיכלו למצוא בכתבי־הקדש. (ראה לדוגמא אגרת פולוס אל פוליסמון, ח', י"ב כ"א).

(2) ברכות ס"א.

(3) מסכת ההרכבה, פרק ב'.

(4) אבן שואב, ויחי.

על־פי בעלי הסוד, יונק הכבוד חיותו מהיסודות הטהורים והזכים שבגוף האדם. "המצולל והוך שבדם — כותב בעל טהרת הקדש — נזון הכבוד". יש בין בעלי הסוד, שמיחסים לכבוד תכונות מתנגדות, פעמים רעות ביותר, ופעמים טובות ביותר. "כבוד הוא מדת הדין", "כבוד הוא מדת הרחמים", ולפי־זה פעמים שהם מנשאים את הכבוד (למדרגת מלכות) ופעמים שהם משפילים אותו (לבהינת "סמאל"). (ראה לדוגמא זוהר פינחס רכ"ד, רל"א, וברעיא מהימנא סם, תולדות קל"ח). (והשוה Joel, Ueber Glauben bei den Juden).
(5) קהלת רבה, פ' וישב העפר.

כפי שאפשר לראות מתוך מקומות אחדים במדרש, היה ר' לוי מכיר את חיי הערביים, נמוסייהם, מנהגיהם וגם את לשונם. (עין לדוגמא ויקר פרק כ"ח).

סימן על התפשטותה של הדעה הזאת בין המון העם בימים ההם. וזה הוא ענין של הראיה בכבד (Hepatoscopia, נגזר מן hepatos—כבד). הכהנים היו רואים בכבד של הקרבנות להגיד על ידו עתידות (1).

גם לריאה ולקיבה יחסו בעלי הסוד שבישראל, אם לא מקום מושב לנפש, בכל־אפן תכונות הנפש המשכלת, בשעה שהעמים הקדמונים נתנו לאברים הללו ערך קטן ביותר ומהם שלא נתנו להם ערך כל־עיקר. „ריאה נקראת בינה עילאה“ (2). „אותיות ריאה הן אותיות האיר, ויש בה סגולה ממצות ה' ברה מאירת עינים“ (3), ומורה על הארת השכל והמהשבה. „הריאה רמוז לדברים עליונים“ (4), וכיוצא באלה. את הקיבה עטרו המקובלים בעטרת מלוכה, „קיבה נקראת מלכות“, ויחסו לה סגולות מיוחדות.

גם מקום החטם והטבור לא נפקד בין אבריו של אדם, שנחשבו פחות או יותר למקום מדור הנפש. בעלי התלמוד מוצאים, דעיקר חיותא באפיה הוא“ (5). ומן הסעד, שהם מוצאים לזה בתורה (בראשית ז'): „כל אשר נשמת רוח חיים באפיו“, יש לשער, שחשבו את החטם במדה ידועה למקום משכן הנפש.

על־פי בעלי הסוד, „יוצא הרוח מן החטם“ (6), ובשעת פטירתו של אדם יוצאת הנשמה דרך החטם (7), דעה שגם גדולי חכמי יון כאניקסימוס ולוקיפוס (Leukippos) החזיקו בה. החטם כולל בתוכו ספירות הרבה, ומרמוז על גן־עדן, עול־סהבא ועל צדיקים (8).

יש בין בעלי התלמוד מי שסובר, דעיקר חיותא בטבוריה הוא“ (9).

(1) בעל חכמת , , מונה שלשה שרטוטין ראשיים בפס היד, ואחד מן השרטוטין הללו גזון מן הכבד.

ויש להעיר, שאף־על־פי שבכל העתים נתנו העמים, ובתוכם גם עם ישראל, ערך חשוב ליד, ומזה הענין של כירומנטיה (חכמת היד), תורה שמתקיימת עוד מימות דימוקריט ואריסטו עד עתה ושפילו מלומדים שבמאה הי"ח עוד עסקו בה, מכל־מקום לא קבעו בני־אדם באבר זה מדור לנפש. אכן האצטגונינים מטאו ביד ענין לענות בו.

(2) ת"י ס"פ תרומה.

(3) דברי זכרון.

מקור דברים אלו הוא בתלמוד (חולין מ"ט): „למה נקרא שמה ריאה? שמאירה את העינים“.

(4) של"ה ס"ט.

(5) סוטה מ"ה.

(6) ספר רזיאל, דף ז'.

(7) בחיי, נח.

(8) עולת שבת.

על־דבר הערך, שנתנו בעלי הסוד להטם, עיין גם זוהר האזינו רצ"ד ובכמה יקומות אהריים.

(9) סוטה מ"ה.

ואפשר שזה הוא עיקר המחלוקת שבין ר' אליעזר ור' עקיבא בענין געלה ערופה, מאיזה מקום בגוף מתחילין למדוד מקום מציאות החלל, אם מטבור או מחטמו, כלומר: אם הטבור הוא עיקר האדם או החטם.

אכן ראוי לציון, שאף-על-פי שהטבור מקום מציאותו באמצע הגוף, דבר חשוב מאד בעיני המקובלים, מכל-מקום לא נתנו לו בעלי הסוד ערך גדול ביותר, אם גם לא פטרו אותו בלא-כלום ומצאו גם בו מקום לרמזים וסודות. הטבור מרמז לשכינה, לצדיקים, לסנהדרין, לעולם הבא ורגיעדן (1) — רמזים שמצאו, כמו שראינו, גם בחטם.

אצל העמים הקדמונים אין אנו מוצאים בכלל, שיחסו איזה ערך לטבור, אם אמנם גם בעיניהם נחשבה המרכזיות ליתרון גדול, ומלבד מה שהם רואים יחס ידוע בין הטבור ובין חיי המין (שבגלל זה נמצא אצלם הטבור לפעמים בחבור עם נוס, אלילת תאות המשגל, ומהו Umbilicus Veneris, טבור-הנוס), מה שמעלה מאד את ערך האבר בעיני העמים הקדמונים, כפי שראינו למעלה (2).

לתקופה מאוחרת מיחסים החוקרים את הדעה על-דבר מציאות הנפש בלב, מפני שאצל העמים הקדמונים אין למצוא עקבותיה של זו כלל. מכל-מקום ראוי לזכור, שלא לאחר את זמן התגלותה יתר מדאי, מפני שכבר בכתבי-הקדש עיו מוצאים הרבה פעמים מלת לב במובן נפש. ביחוד במקום שמדבר על-אודות הסגולות המושכליות המיוחסות ללב או על-דבר ההתפעלות שלו, שנחשבת בעיני הבריות לתוצאות הנפש (3).

הדעה על-דבר הלב במובן נפש נתקבלה בצורות שונות בכל שדרות האומה העברית של כל הזמנים. זאת נראה מתוך כל ענפי הספרות הישראלית שבכל התקופות, החל מתקופת כתבי-הקדש ועד תקופתנו אנו. ועל-פי המאמרים הרבים, המפורסמים פה ושם בכל פנות ספרותנו על-דבר תכונת הלב ומהותו, קרוב הדבר לשפוט, (ולפעמים נראה זאת גם מפורש), שהיהודים חשבו בכלל את הלב גם כמקום מדור הנפש. אכן ביחס לעמים אחרים לא נודע לנו גם בזה, אם התקיימה אצלם בזמן הזמנים דעה כזו.

(1) עולת שבת, ובמקומות אחרים.

(2) רמז ליחס שבין הטבור וכח המפנה והמרה אפרס למצא גם בתורת הבוסניקת. שם נקרא המקום המכיל את הזרע בשם חבל הטבור (נאבעלשטראנג, Funiculus).

(3) סבת התיחסות התפעלויות הנפש ללב היא, לדעת כמה חוקרים, ההתרגשות המיוחדת של לב האדם בשעת ההתפעלות, והיא באה מחמת תגבורת זרם הדם, הנוסף ועובר במהירות יזרה אל תוכו, וכפני שלאדם הקדמון לא היה כל מושג מדעי על-דבר מקור התפעלותו, תח אותה לפעולת הלב. קרוב לזה אנו מוצאים בתלמוד (עבודה זרה, כ"ט), מ"ל קורין לאסטומכא (פי הכרס, מאגענמוגד), „אסטומכא דלבא“, מפני שברפיון האסטומכא ירפה גם הלב.

אצל הומירוס יש למלת (Diaphragma) Phren, צווערכעלל, והוא העור המבדיל בין הלל החוה והבטן, בקרבת הלב) הוראה של רות, נשמה.

בתורה, בנביאים ובכתובים נרדף הלב עם הנפש¹): בכל לבבך ובכל נפשך; בכל לבי ובכל נפשי; כאשר בלבבי ובנפשי. וכמעט כל הסגולות, שאנו רגילים ליהס לבעל נפש משכלת, מיוחסות בכתבי-הקודש גם ללב: לב נבון; לב לדעת; לב עמוק; לבב חכמה. והלב, כמו הנפש, נחשב למרכז ההתפעלות הרוחנית וההרגשה המוסרית, ומזה: בר לבב; ישר לבב; תם לבב. כמו כן נמנה הלב פמקור הרעיון והמחשבה: רעיון לב; הגיון לב; מזמנה לב. ובכלל, כל הדברים הנוהגים בנפש נוהגים גם בלב. יש שיחה בנפש (בהוראת צער ויגון): אשיחה במר נפשי, ויש שיחה בלב: עם לבבי אשיחה. יש שפיכה לנפש (בהוראת תפלה ובקשה): אשפכה עלי נפשי, ויש שפיכה ללב: שפכי כמים לבך, והרבה כיוצא באלה.

וגם על-פי בצלי התלמוד והמדרש נראה הלב כמשכן המחשבה, השכל והדעת, וכמקור הרצון והפעולה הרוחנית, בין לרעה ובין לטובה. „לבם של הראשונים כפתחו של אולם“², ובין שמונה וארבעים דברים, שהתורה נקנית בהם, מונה הברייתא גם „שכלות הלב“³. „כל התורה נכנס ללב“⁴. „יצר הרע יולב בין שני מפתחי הלב“⁵. „כשאתם מתפללין לפני הקב"ה, לא יהיה לכם שתי לבבות“⁶.

לפעמים נוהגים חז"ל, כמו בעלי הסוד (עין בסמוך), ערך מתייזי חשוב ללב. „הלב הוא דוגמת בית-המקדש“⁷. „לב זה הקב"ה“. הלב מרמז למשה, לסנהדרין, לתלמידי חכמים⁸, וכיוצא באלה. אצל בעלי הסוד רואים אנו מפורש כמה פעמים, שהם חשבו את הלב למקום מדור הנפש (ולפעמים גם למקום משכן האלהי). „לבא בנינא-

1) לפעמים באים גם הכליות והלב כשמות נרדפים (ראה ירמיה י"א ב', תהלים י"ז ו' ובכמה מקומות).

2) עירובין נ"ג.

3) אבות פרק ו'.

4) קהלת רבה רפ"ד ג'.

5) ברכות ס"ו. ומזה גם דרשות חז"ל: „בכל לבבך — בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע“ (ברכות נ"ד). „וסעדו לבבכם אין כתיב כאן, אלא וסעדו לבבכם, הדא אמריה, שאין יצה"ר שולט במלאכים“ (בר' מ"ט).

6) תנחומא תבא, ריש סימן ב'.

7) ומזה גם המאמר (זבחים ו' ע"ב, בדבר הלכה לענין קרבנות צבור): „לב ביד קמתנה עליה“, כלומר, שמקור המחשבה וההסכם באיזה דבר הוא הלב.

8) ירושלמי, סוף תענית.

9) פתיחה דאיכה.

מתוך מאמרים דומים לאלה, המפורזים פה ושם בשני התלמודים והמדרשים, רוצים חוקרים שונים להוכיח, שעוד בתקופת המשנה והתלמוד כבר מצאה תורת הקבלה מקום בתוך האומה העברית, וכי הגנוסטיקים (במאה הראשונה והשנייה לספיה"ג) כבר עסקו בה ועל-ידיהם נתפשטה בין העם.

דנשמתא"1, רוח האדם בלב"2, "רוח משכנה בלב"3, "מאן דיתרעי לביה, ימשיך לה לשכינתא לגביה"4, לפעמים מוצאים בעלי המסטורין את הלב אחד עם הנפש, "לבא ונפשא תרין אינון ומתאחדין לחך". "לבא ונפשא אתאחדן דא בדא"5, והם חשבו את הלב לִיסוד ועיקר שבכל האברים וכמושל עליהם, "לבא איהו עיקרא ויסודא דכלא"6, "הלב מִלֵךְ על כל האברים"7, "לב הוא מִלֵךְ הגוף"8, והלב הוא גם מקור הדעת והתבונה, "מבלתי הלב אין חכמה"9, "הלב הוא בסוד בינה"10, "הלב מנהג כל האברים בחכמות"11, "הלב הוא מקור השכל"12, בכלל חשבו בעלי הסוד את הלב דוגמא דלעילא, "הלב הוא בחינת מלכות", "הלב הוא דוגמת הארון". גם על־ידי רמזים, צרופי אותיות ונוטריקון השתדלו בעלי הסוד להוכיח את ערך חשיבות הלב. התורה מתחלת בב' ומסיימת בל', להורות על הלב. ספר יצירה (בחינת כתבי־הקדוש של הקבלה) מתוויל בלב ("בל"ב נתיבות פליאות חכמה"), והוא בכדי להטעים ערכו של הלב13.

מלבד בעלי התלמוד ובעלי הסוד, עסקו בשאלה זו על־דבר יחס הנפש ללב גם איזו מחוקרי ישראל, וגם הם מצאו את הלב כמקום מדור הנפש. גם גדולי הפילוסופים העתיקים שבאומות העולם נתנו ללב ערך גדול ויחסו לו תכונות הנפש המשכלת. בעל האמונות והדעות מוצא את הלב כמקום משכן הנפש, וכדרכו, משתדל הוא להוכיח זאת על־ידי הוכחה מחקרית, שהיא בעיניו כעין אפסיומה, "באשר הוא גלוי, כי הגידים, אשר נותנים לגוף החוש והתנועה, צמיחתם כלם מן הלב". ובשעה שהוא הולך ופורט דעות בני־האדם על־דבר עצם הנפש ומהותה, כותב הוא בין יתר דבריו: "קצתם סברו שהוא שני חלקים, האחד הוא שכלי והוא שוכן בלב"14). מזה נראה, שהדעה הזאת נתקבלה אצל חלק

(1) מדרש הנעלם, תולדות קצ"ח.

(2) ספר רזיא"ל, דף ז'.

(3) אבן שו"ב, ויחי. לפעמים ממלא "רוח החיוני" מקום הנשמה בלב (ראת זוהר, לך).

(4) מדרש הנעלם, ויקהל קצ"ח.

(5) זוהר, תרומה קס"ב.

(6) שם, שם.

(7) בחיי, בשלח.

(8) שפתי כהן.

(9) ספר רזיא"ל, דף ז'.

(10) רעיא מהימנא, פינחס רל"ו.

(11) ספר חסידים, סי' קמ"ט.

(12) שפתי כהן.

(13) ספר רזיא"ל.

(14) האמונות והדעות, מאמר ו'.

ידוע מן החוקרים, שכבר ידעו למצא בנפש תכונות שונות, להבדילה ולחלקה לסוגים שונים, לשכליים ולבלתי-שכליים, או לרוחניים ולאנימליים. בעל חובות הלבבות מונה יחד את הלב עם הנפש ומוצא רק אלו השנים לחלקים המובחרים ביותר בין חלקי גוף האדם. „הנפש והלב הם מבחר חלקי עצמנו“⁽¹⁾. הראב"ע חושב את הלב (יחד עם המוח, עין למטה) למעלה שבאברים⁽²⁾.

בתורת הפילוסופיה של הסטואיקים תופס הלב מקום רחב ורבי-ערך ביותר, וגם הם מוצאים את הלב כמקור המחשבה והדעת. כמו כן אריסטו חושב את הלב למרכז התבונה והשכל. ועוד ארבע מאות שנה אחרי אריסטו הגן הרופא המפורסם ארכיגניוס על הדעה הזאת. אכן יותר משנתפשטה הדעה בין העמים העתיקים על-דבר מקום מציאות הנפש באברי הגוף נתפשטה ביניהם הדעה על-דבר מקום מציאות הנפש בדם. אמנם במסורות העתיקות ביותר של האינדונזונים נשארו פה ושם רק שרידים בודדים מרשמי אמונה זו, אבל הם בולטים ומבוררים כל-צרכם. הדעה הזאת יכלה למצא לה על-נקלה מסלות בעם ולהתקבל על דעתם, אחרי חשיבות פעולת הדם לקיום חיי אדם הוא דבר נפר ומורגש לעין כל. אפילו העמים הטבעיים, שלא ידעו כלום מסודות הטבע וממבנה גוף האדם, גם הם, כאנשים אשר על חרבם יחיו, יכלו להוכיח זאת בכל שעה ושעה. ובכלל יכלו להרגיש בעצמם, שבמדה שיתמעט הדם בגוף, במדה זו יתמעט גם הכח, וממנו למות תוצאות. וכדרך כל העמים הטבעיים, שיחסו סגולות שונות לכל דבר שראו בו סכנה לחייהם⁽³⁾, יחסו גם מעלות וסגולות מיוחדות לדם. ומזה המנהג אצל עם הקאריבים (Kariben), אומה שמוצאה מהודו, שהאב מזה מדמו על בנו הבכור הנולד לו, בכדי לזכותו בכחות הנפש שלו⁽⁴⁾. במקומות אחרים מושחים האבות את בשר הילד בדם מיד אחר לידתו. ביחוד משפשים האבות את בשר הידים והיגלים של בניהם⁽⁵⁾. ובשעה שבני אומה אחת כורתים ברית אהבה ואחוה עם בני אומה אחרת, הם עושים פצעים איש בבשר רעהו, מוצצים ובולעים איש את דם הפצע של רעהו, בכדי לשתף בדרך זו את כחות-הנפש שלהם⁽⁶⁾.

(1) הקדמה לחובות הלבבות.

(2) גם מתוך סגנון לשונו של הראב"ע אפשר לשער, שהוא חשב במדה ידועה את הלב למקור הנפש המשכלת. הוא כותב למשל: „דבר זה בשכל הלב ידוע“ (בפרשו למלאכי א' ו').

(3) Ebbinghaus, Psychologie (Kultur d. Gegenwart I. Abt. 8, 228)

(4) לפי חוקרים שונים, אין ליושבי האיים הקאריביים עד היום שום מושג מאלהות, שמוזה אמנם רוצה לזק להוכיח, שהדעה על-דבר האלהות אינה באה לאדם מלדה („על-דבר שכל האדם, ח"א פרק ד' § 9). והנה נכבד לנו לפי זה לדעת, איזה מושג יש לאנשים אלו על-דבר מהות הנפש ומקורה.

(5) Archiv für Völkerkunde VII, 267

(6) J. Raum, Archiv für Religionswiss. עמ' 269 (מביאו רובין).

אצל עמים טבעיים אחרים נהוג הדבר, שבשעה ששני בני-אדם כורתים ברית ביניהם, יבוא השלישי ויפצע את כפות ידיהם של כורתיה הברית באבן חדה, ימץ מדה ידועה מדמם, ואחרי-כן יזה מהדם על שבע אבנים המונחות ביניהם, לחזק את הברית. וכל זה יעשה סתור חשיבות הדם בעיניהם בתור משכן הנפש⁽¹⁾.

הדעה הזאת זכתה לאריכות ימים הרבה יתר מאשר זכו לה הדעות האחרות על-דבר מקום מציאות הנפש והיא מצאה לה מקום עוד בתקופות האחרונות.

בכתבי-הקדש כתוב מפורש: „הדג הוא בנפש... ונפש הבשר בדם הוא“ (ויקרא י"ז א²). על יסוד הפסוקים המפורשים האלה בתורה ובנביאים נקל היה לבעלי התלמוד, ומהגם לבעלי הסוד, להרחיב ולהעמיק את הדעה על-דבר מציאות הנפש בדם וליחס לו סגולות ומעלות מיוחדות. אצל בעלי הסוד מרמו הדם לעיקרי סגולות האדם: בינה, מחשבה, דעת ושכל. רבים מוצאים הופחה על-דבר הערך הגדול, שהיה לדם בעיני האומה העברית, מדבר ענין הקרבנות והואת הדם על המזבח, ענין שנתן מקום לחוקרים שונים, בין חוקרי ישראל ובין חוקרי האומות, לענות בו⁽³⁾.

D. Nielsen, Die Altarabische Mundreligion 165 (1)

גם פילון האלכסנדרוני מרבה לדבר על-אודות מקום מציאות הנפש בדם. אכן הוא מבדיל בין הנפש המשכלת ובין הנפש המרגשת, ומוצא שהראשונה מפני אצילותה, דקותה וזכותה, לא יתכן ליחס מציאותה בעצם חמרי, דבר שאפשר ביחס לנפש המרגשת. אגב ראוי לציין, שדעת פילון על-דבר „שתי הנפשות“ דומה הרבה לדעת בעלי הסוד על-דבר „הנפש מצד הקליפה והנפש האלהית“, שהיא ויטל ואחריו כמעט כל המקובלים לדבר על-אודותיהן.

מזה אפשר לשער, שאם אמנם הקבלה בכלל אינה פרי רוחו של פילון, כפי שמוכיח זאת בצדק הח' פרנק (הקבלה ח"ג פ"ג), כנגד דעת החוקרים, מכל-מקום נראה, שהוא עסק הרבה בתורה זו ודעותיו מכילות הרבה דעות של הקבלה.

האמונה בדבר מציאות שתי נפשות ויותר בתוך גופו של אדם שוררת עוד עתה במקומות שונים בארצות אמריקה. גם במדגסקר, אינדוסטן וג'ינלנדיה נפוצה האמונה הזאת. ויש לשער, שגם בין היינים והרומאים העתיקים מצאה לה האמונה הזאת מקום. (ראה לוביק, ראשית הצ'יביליזציה, עמ' 258; M. Her, Ges. d. amerikanischen; Urreligion 66.)

בכל האמונות והדעות משתדל להוכיח, שטעות היא בידי אלו החושבים על-פי מאמר התורה, „כי הדם הוא בנפש“, שהנפש היא דם גמור, אבל כי הדם הוא משכנה ומרכזה ובכחו יראה לנו כחה ובחלמתה יראה לנו חלשתה... ומה שאמרה התורה, כי הדם הוא בנפש, הוא על מנתג הלשון, שהיא קוראה הדבר בשם משכנו. כאשר קוראה החכמה לב, באמרו (משלי ז' ז') גער חסר לב, מפני שהלב משכנה^(שם) האנושי. (וענין ב"ר פ"ד).

על-דבר ענין קרבנות הדם לאלהים, בראשונה דם אדם ואחרי-כן קרבן דם בהמה ודוף, ראה מורה נבוכים, מאמר ג', פרק ל"ב. ובספר תורת העולה לרמ"א, הל"ג ב'. כ"ק

2—Dilleman, Kommentar zu Exodus und Leviticus, s. 371. וענין

אולם נפלא הדבר, שהראש או המוח, שאנו רגילים עוד עתה למנותו למקום משכן הנפש המשכלת, הנה לא זו בלבד, שלא קבעו בו מרבית העמים הקדמונים, לדעת החוקרים, מדור לנפש, אלא אף לא נתנו לאבר הזה כל ערך מיוחד. ואפילו אפלטון, שמקציע מקום לנפש העיונית בראש, (Timaios 69), אין פָּנְתוּ, ששם מקום מושבה של הנפש, אלא הוא רוצה לְצַנֵּן בזה את הערך המיוחד שיש לראש על שאר אברי הגוף. על־דרך שהורו קצת חוקרים, ש"הנפש היא אש", בכדי להבליט באפן זה את הערך הגדול שיש לאש, אבל לא מפני שחשבו באמת את הנפש לַיְסוּד (האש¹). ככה מכנה גם הפְּיֵנולוגיה את המוח "אורגן של הנפש", בשעה שבעצם אין לה כל עסק עם מהות הנפש כשהיא לעצמה, אלא בפעולותיה, כלומר בפרופֶּסִים הפיסיקליים הנובעים מתוכה, כמו הַגְּרוּיִים והתעוררות נימי העצבים־המניעים, שהיא גורמת, וכיוצא באלה, אלא הגדרה זו היא כעין סימן בעל־מא²). רק גלינוס (מאתים שנה למספר הנהוג) היה הראשון בין חוקרי האומות, שעלה הדבר בידו להחליש את הדעה המוסכמת על־דבר מציאות הנפש בלב ולקבוע לה מדור בראש.

אכן אם כל העמים הקדמונים לא נתנו ערך מיוחד לראש ולא קבעו בו מדור לנפש, נתן לו העם העברי ערך גדול ביותר, ויחד בו גם מקום־מושב לה.

במדרש (משלי בתחלתו) יש פלוגתא בין ר' אליעזר ור' יהושע: „היכן היא החכמה מצויה? ר' אליעזר אומר בראש, ור' יהושע אומר בלב". קצנלסון משער, שרבי יהודה הנשיא, מחבר המשנה, בן דורו של גלינוס, כבר החזיק בדעת החכם הזה כדעה שאינה מוטלת בספק כלל, והוא חושב את הראש למקור הנפש המשכלת. הוא מביא ראיה לזה (יבמות ט'; מנחות ט'), כי בשעה שרבי מתרעם על ר' לוי על ששאל דבר שלא כהגון, הוא אומר: „כמדומה לי, שאין לו מוח בקדקדו". לדעת אבן־עזרא, נתן בכתבי־הקדש ערך חשוב ביותר לראש

1) ראה כוזרי, מאמר ב' ניד. ועיין Fr. v. Hellwald, Kultur-Geschichte in ihrer natürlichen Entwicklung, s. 78.

2) אכן מדברי התלמוד (סנהדרין ס"ה ע"ב) נראה בכל־זאת, שהעמים הקדמונים חשבו במדה ידועה את מקום הנפש בראש. ובעל־אוב, הדורשים אל המתים, היו שואלים בגולגולת. גם מן האגדות השונות, שאנו פוגשים בספרות ישראל, על־דבר ענין התרפים נראה, שהעמים הקדמונים מנו את הראש למשכן הנפש. על פיהם נעשו התרפים על דרך זו: ממיתים אדם בכור והונטים את ראשו במלח ובמיני בשמים שונים ומשימים תחת לשונו ציץ של זהב או של נחשת ועליו חרותים שמות של כשפים. את הראש גותנים בקיר, ומדליקים גרות לפגיו ומשתחיים לו. והם היו שואלים אותו שאלות ומקבלים עליהן תשובות (תנחומא ויצא, פרקי דר"א ל"ט).

לדעת החוקרים, היה ענין התרפים באפן אחר. ראה Benziger, Hebräische Archeol.

וללב על כל שאר אברי הגוף, והנביא מזכיר בתוכחתו הראש והלב (ישעיהו א' ה'), „כי שניהם השרים”⁽¹⁾.

עלפי הרמב"ם, מורה הקרבת הקטורת על השפע היורד על שכל האדם, ש„עיקר משכנו במוח או בלב”⁽²⁾.

גם בעלי הסוד מדמים את המוח אל הלב: „המוח דומה אל הלב”⁽³⁾, ויש סגולה אחת השווה לשניהם: „מוח, לב הם בינה”⁽⁴⁾. אכן יש שנתנו בעלי הסוד למוח חשיבות יתרה על הלב ומצאו בו סגולות שאינן בלב, לפיכך העסיקה אותם מהות המוח ביותר, ומהם שהשתדלו לדעת את האנטומיה של הגולגולת, בכדי להכיר את האורגן, המכיל בתוכו עצם חשוב כמוח, לכל פרטיו.

בעל אדרא רבא⁽⁵⁾ (אותו החלק של הזוהר, הנחשב לעתיק ביותר והמכיל לפעמים ידיעות מדיציניות, שיש להן דמיון קצת אל תורת הרפואה החדשה)⁽⁶⁾ מבאר בפרטות את בנין הגולגולת ומתאר תכנית הדרתי המוח של האדם עם כל תאיו, לשכותיו, קרומיו ועצביו. הוא מצין את שלשת החלקים הראשיים שבמוח, את קרומיו העיקריים, ואת שנים ושלשים זוגי העצבים המסתעפים ממנו הסתעפות מודרגת, בכדי לתת חיים והרגשה לכל הגוף. הוא כותב: „בחלליה דגולגלתא תלתא חללין אשתכחו, דשריא מוחא בהו, וקרימא דקיק חפיא עליהו וקרימא קשישא... האי מוחא אתפשט ונהיר לתלתין ותרין שביילין... אלין תלתא חללין מתפשטין בכל גופא, להאי סטרא ולהאי סטרא. ובאינון אחיד כל גופא, ואחיד בהו גופא מכל סטרוי, ובכל גופא אתפשטין ואשתכחין”⁽⁷⁾.

(1) הראב"ע נטה בתחלה אחרי דעת אריסטו וכמוהו מנא, כמשכן הנפש הוא בלב, אולם אחריכך חזר מדעה זו, אבל לא יכול לשחרר את עצמו לגמרי ממנה, והסכים עם אריסטו במקצת, שתחלת ההרגשה היא בלב, אולם המוח הוא אוצר ההבחנה והשגת ציור הדישים. באופן זה היתה דעתו כעין פטרה בין אריסטו וגלילנוס. (ראה ברנפלד, תולדות אברהם, האסיף כרך ו').

(2) עין תורת העולה לרמ"א, ח"א פרק ד' כ"ד.

(3) אוצרות חיים, דרוש המוחין.

(4) זוהר, נשא קל"ו.

(5) יש אדרא רבא ואדרא זוטא, שני לקוטים בספר הזוהר. הראשון בסדר נשא והשני בסדר האזינו. הוראת המלה אדרא היא ישיבה או אספה ביןנית, והלקוטים נקראו בשם הזה, מפני שתלמידי ר"ש בין-יוחאי היו מתאספים בישיבה במקום מיוחד לשימוע סתרי תורה מפי רבם. לדעת אחרים, אדרא הוא גורן, על-דרך ששנינו (תולין ה', סנהדרין ק"ו): „סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה”.

(6) ראה פרנק, הקבלה סוף חלק ראשון.

(7) זוהר, נשא קל"ו.

פרנק מבאר, שהסבה, שהביאה את האומה העברית בכלל עוד בזמן קדום ביותר לעסוק באנטומיה: בתורת הטבע, היתה בכדי שידעו להזהר בדיני טרפה ולהבחין בין מאכלות אסורים ושאינם אסורים. הם התגוננו למבנה גוף בעלי-החיים שונים וטבעו, למען לא ישללו

נראה הדבר, שהמקובלים המאוחרים השתדלו לברא לעצמם איזו תיאוריה על-דבר פעולת המוח והשפעתו על רצון האדם ונטיותיו. ואם אמנם רחוק מלבי הרעיון להחליט, שבעלי הסוד המציאו איזו שיטה בתורה זו – כי בכלל אין אני מוצא אפילו אצל בחירי בעלי-המחקר שבין המקובלים את הכשרון ואת האפשרות ליצירת שיטות מסודרות, אף בדברים שהיה להם עיקר העסק בהם ומהגם בדבר, שבכל-אופן לא יכלו לדעת ממנו אלא ידיעה שטחית בלבד, כפי שהוכחתי זאת במקום אחר (הרב מלאדי, ח"ב, עמ' 28–26) – מכל-מקום אין לִכְחַד, שמקצת מקובלים פִּנּוּ בדבר זה במדה ידועה לאיזו עיקרים שבשיטה הפרינולוגית של גָל (Gall) וחבריו.

הפרינולוגים מוצאים, שהפעולות האנימליות והרוחניות שבאדם, מוצאן

באכילת יצורים טמאים ואכורים. ידיעה הגונה באנטומיה מוצא פרנק גם בתלמוד (הולין פ"ג), בדבר, ניקב קרום של מוח" (הקבלה, עמ' 66).
 ראוי לציין, שבשיחה, שהיתה פעם ביני ובין הד"ר קצנלסון על-דבר ידיעת חכמי התלמוד בתורת הרבנות, הגיד לי ק., שידעתם בתורת האנטומיה היתה, לפי מצב התורה הזאת בימים ההם, הגונה ומספקת. ולפיכך, הוסיף, סובר הוא, שבמאמר המשנה, נטלו הכליות כשרה" (חולין ב"ד) נפלה טעות, וצריך להיות או, נטלה הכליה", כלומר אחת מהן, או נטלה, אחת הכליות", מפני שלא יתכן הדבר לדעתו, שחז"ל לא ידעו, שבהעדר שתי הכליות, בין באדם ובין בהמה, "אין כמוה חיה" וטרפה היא. ואולי הרגיש גם הרמב"ם בקושי הזה, בענין נטלו הכליות, ולפיכך כתב הוא, בשעה שהוא מונה את שבעים מיני הטרכות (תחת י"ח, שהן על-פי המשנה והברייתא): "אין להוסיף על טרפות אלו כלה... ואפילו נודע לנו מדרך הרפואה, שאין סופה להיות" (יד התורה, הל' שחיטה פרק י', הל' י"ב וי"ג).

רובין משרר, שמוח דווכרא וניחא דנוקבא אצל המקובלים (ובוהרי: מוחא סתימאה אתתקן בדכר ונוקבא) מתאים עם התיאוריה של המלומד האנגלי Robert Fludd המחליט, שבמוחו של אדם יש צד זכרי וצד נקבי, אשר בהזווגות יחד יולידו מחשבות, רעיונות והרהורים (entia rationis). אכן לדעתי, קרוב הדבר, שגם החוקר פלויד, כמו המקובלים בכלל, בנה פחות או יותר את שיטתו זו על יסוד מיסטי. כי גם הוא, כמו חכמים אחרים בזמנו ושלפני זמנו, נטה במקצת אחר תורת הסוד והאלכימיה, כנראה מטפרו האחרון Philosophia Mosaica, 187. (ראה Leibniz, Kleinere philosophische Schriften, 187. Erläuterungen, 143). ובעלי הסוד והאלכימיים האמינו, שבכל המציאות מזווגים שני יסודות, יסוד זכרי ויסוד נקבי. וכשם שהזוהר וגדולי בעלי הסוד מצאו, שבשעתא דעתיקא קדישא בעא לאתקנא, כלא אתקיים בדכר ונוקבא" (ויקרא, ובאדרא וזוטא, האזינו), ככה מצאו גם חכמים שונים, לפי דעת החוקרים, עד הזמן האחרון, בכל הטבע בכלל ובכרטיו מיוחד על הזווג הזה, זווג זכר ונקבה.

קרוב הדבר, שמציאות זכר ונקבה בטבע הדומם נתקבלה על דעת האומה העברית עוד בתקופת התנאים והאמוראים, ובראשית רבה (שהוא העתיק ביותר מבין שאר חלקי המדרש) כבר נמצא ענין הזווג באילנות, ומסופר שם על-דבר תמרה שלא היתה עושה פרות, ואמר דקלי אחד, שדקל זכר היא רואה בירתו ומתאנה לו, ובאו והרכיבו אותה בו ועשתה פרות (בראשית רבה פמ"א). וראה פסחים בענין הרכבת הקדלים ב"ר בניסן, "ומנחי כוכרא דוכרא לנוקבא" (ב"ר ע"א).

הקוראן מוצא זווג זכר ונקבה גם בפרות האילן (פרק י"ג).

מן המוח שבראש. הראשונות תלויות בחלק התחתון של המוח, והאחרונות בחלק העליון שבו. על יסוד זה בנה הפרינולוג המפורסם ג'ל (במאה הי"ח) את שיטתו על-דבר "תורת הגולגולת". הוא יעד לכל חלק מחלקי המוח פעולה קבועה וקצובה, הגורמת לדעתו לכל פעולות האדם ונטיותיו (שיטה) שנחשבה בעיקרה בעיני חכמי דורו כהפזיות, עד שבאו חכמים אחרים (Gratiolett ואחריו Bell), הרחיבו והעמיקו אותה ונתנו לה צורה מדעית מדויקה (1). והנה תמצית הדעה הזאת אנו מוצאים גם אצל איזו מן המקובלים. גם הם האמינו, שיש מקום בראש, או במוח, לשני הזרמים, הרוחני והאנימי, או בלשונם "לנפש האלהית ונפש הבהמית", המשפיעות על הגוף, כל אחת על-פי דרכה, השפעה תכופה ותמידית, והן יסוד ושרש כל פעולות האדם ועלילותיו. וכל המדות, התכונות והנטיות, שאפשר להכיר באדם, בין המדות המוסריות או האלהיות, ובין הנטיות האנימיות או הבהמיות, פלן מוצאן מן המוח. "כל התאוות והתפארות וכעס ודומיהן הן מהנפש הבהמית... והחכמה, הבינה והדעת הן מהנפש האלהית" (2).

את הערך הגדול, שנתנו בעלי הסוד למוח בתור משפיע דעת ושכל על האדם, נראה מכמה מקומות שבספרי בעלי המסטורין. "מחללא תליתאה דגולגלתא - כותב הוזהר - נפקין אלף אלפין אדרין ואכסדראין, דדעתא שרייא עלייהו ודרי בהו" (3)... "דעת נהור ואתפשט במוחא" (4). "חכמתא עילאה אקרי מוחא עילאה". "חכמה, בינה ודעת הן המוחין שבתוך הגולגלתא". "מוח נקרא חכמה, גם בינה ודעת". "בחללא דגולגלתא קרומא דאורא דחכמה עילאה דלא פסק... והאי קרומא אתחפייא על מוחא, דאיהו האי חכמתא סתימאה" (5) ועוד בכמה מקומות.

אבל חכמי ישראל וביחוד בעלי-הסוד לא הסתפקו בסגולות המיוחדות, שיחסו לראש או למוח, אלא גם חשבו אותו למקום משכן הנפש. אבן עזרא כותב: "כונת הנביא במליצתו: ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל"ה י'), כי כח הנשמה בראש". ובזוהר: "מחללא תניינא (דגולגלתא) מתבקע ומתפשט חד מבוועא אחרא... דזמין קב"ה לאתבא רוחיה ליה ולשרייא ביה" (6)... "במוחא אתפשטא נשמתא". "הנפש היא המוח" (7).

Bischoff, Darstellung der Gall'schen Gehirn u. Schedellehre (1)

(2) תניא פרק ט'.

(3) זוהר, נשא קל"ו.

(4) שם, האזינו רב"א.

(5) שם, שם.

(6) שם, נשא קל"ו.

(7) ספר ריזאל, ד"ה: זה סדר שמושן.

מוחין דגדלות, הכונה לנשמה שבמוחין¹). „משכן הנשמה הוא במוח“².)

ההשקפות החדשות על-דבר מקום מציאות הנפש החלו לחדור אל תוך עולם המדע רק במאות השש-עשרה והשבע-עשרה, ובתורת הפילוסופיה מצאו להן מקום בעיקר תחת השפעת דיקרט. (אבל היו חכמים, שנשארו אמונים לדעות העתיקות ביחס למקום מציאות הנפש. עוד החוקר האנגלי הובס (Hobbes, בשנות 1679 – 1649) מחזיק בשיטת אריסטו וחושב את הלב לעיקר מקום מיוכן הנפש, דעה שעומדת בחבור עם הדעה העתיקה על-דבר מציאות הנפש בדם³.)

בכלל נתחדשו הרבה דברים בתורת הנפש במאות השש-עשרה והשבע-עשרה על-ידי החכמים והחוקרים הגדולים שקמו בזמן ההוא, ושורה שלמה של פילוסופים גאוני המדע עסקו בה בשים לב. די להזכיר את שפינוזה, ליבניץ, לוק, ובמחצית הראשונה למאה השמונה-עשרה גם את יום. בעיקר צעדה התורה הזאת קדימה על-ידי לוק ויום, והם היו כמעט הראשונים בין החוקרים, שנתנו דעתם לחזיונות הפנימיים שבנפש, תחת שעד זמנם היו החכמים עסוקים בעיקר בפעולות הפיסיות החיצוניות שלה או סתם בשאלה המיתפוסית על-דבר מהות הנפש (החקירה על-דבר מהות הנפש במובן זה העסיקה גם גדולי חוקרי ישראל כרס"ג, רשב"ג, רמב"ם, קרשקש ואחרים). גם ליבניץ הקציע מקום רחב בספריו לחקירה זו. הוא מרבה להעמיק ולחקור על-אודות הקשר שבין הגוף והנפש והיחס שביניהם. בדבר זה סלל לו ליבניץ מסלה חדשה, וזה שהביאו בסבך של משאומתן ולידי וכוזים שונים עם חכמי דורו, ובעיקר עם המלומד הצרפתי בײל (Beyle). ליבניץ מכיר בעצמו את הקושי שבשאלה זו⁴, אבל אינו מיאש את לבו מלפתרה כראוי. גם ההבדל שבין הנפש המשכלת ובין הנפש הבהמית העסיק אותו ביותר (מקצוע שגם לוק מעמיק חקר בו).

בעת ההיא נראתה גם שאיפה גדולה מצד החכמים והחוקרים המודרניים שבין האומות לתורת הקבלה. התורה הזאת, שהצטמצמה בעיקר בתוך ד' אמות של הדמיון והמיסטיקה, פלסה לה נתיב גם אל תוך עולם המדע והפנתה אליה את תשומת-לבים של חכמים כקורנליוס, אגריפון,

(1) אוצרות חיים.

(2) אבן שואב, ויחי.

(3) עײן W. Wundt, Die Anfänge der Philosophie וראה גם בכפרו השני של מחבר זה

Grundriss der Psychologie 315, 316.

(4) במקום אחד כותב ליבניץ: „Ich glaubte in den Hafen einzulaufen, als ich aber“

nun über die Verbindung zwischen Seele und Körper nachzudenken begann, wurde ich von neuem in das offene Meer hinausgeschleudert, denn ich fand kein Mittel, um Aufschluss darüber zu geben, wie der Körper etwas in die Seele hinüberführen kann und ebenso vice versa“ (Leibniz, Philosophische Schriften, III, § 12)

פיסטוריוס, ויזין, קירשיר, ועל ידיהם לבשה תורת הסוד במקצועות שונים צורה מדעית חשובה (1). לא פה המקום לחקור ולבאר הסבה, שהביאה בעת אחת חבורה שלמה של חכמים, המפוזרים פה ושם בנפות עולם, לעסוק ולחקור במקצוע מזור להם בהחלט, כתורת הסוד של היהודים, שרק שנים או שלשה חכמים מאחיהם נסו פעם לעסוק בה עסק עראי בלבד. דבר זה הוא מהסיניכרוניסמים הנפלאים, שתולדות רוח האדם מלאות אותם, וכבר התחקו חוקרים במאה האחרונה על שרשי החזיון היקר הזה (2). אכן לעניננו יספיק הדבר לדעת, שהחכמים ההם כבדו ביותר את תורת הקבלה והגוה בשים לב, וזו שהביאה אותם לעסוק גם בתורת הנפש, מפני שהתורה הזאת היא, כפי שאמרנו למעלה, כעין סניף להקבלה, או יותר נכון: חלק חשוב ממנה. אמנם מתוך הספרים, שנתפרסמו על-ידי החכמים ההם בתורה זו, אפשר לראות, כי לא תמיד עלתה בידם להשתחרר לגמרי מחזיונות ורעיונות דמיוניים וחלומות מיסטיים שונים. כי תורת הקבלה יותר משהיא תורת המוח היא תורת הלב או הרגש, והרגש מושפע מן הדמיון הרבה יותר משהוא מושפע מן השכל. מכל-מקום נתנו החכמים הללו לתורת הנסתר (וממילא גם לתורת הנפש, ולכל החקירות והשאלות הנובעות מתוך זו ובתוכן גם לשאלה על-דבר מקום מציאות הנפש) קלסטר פנים של שיטה ידועה, צורה של תיאוריה מסודרת.

אכן המקובלים העברים, בני תקופה זו ושל אחריה, לא ידעו דבר או יותר נכון, לא יכלו לדעת מכלל אותן הדעות שנתחדשו בבית מדרשם של החוקרים החדשים על-דבר תורת הנפש, והם נשארו אמונים לשיטה המיסטית של גדולי בעלי הסוד בני המאה השלש-עשרה וראשית המאה הארבע-עשרה, לא גרעו ממנה דבר, אבל הוסיפו עליה הרבה דברים, שאינם נכנסים בחוג המחקר והעיון כלל, כמו ענין הצרופים והנוטריקון, התופסים מקום רחב מאד אצל רוב המקובלים המאוחרים (3). והמקובלים בני ספרד, שידעו לשתף את רוח המחקר עם יסודי הקבלה, להכניס ניצוצים של פילוסופיה אל תוך הערפל של תורת הנסתר, הם כמעט ספו תמו בעת

(1) פרנק, הקדמה לספר הקבלה.

(2) ארנסט ריינן מביא כמה עובדות היסטוריות להוכיח, שבני-אדם, החוקים אלו מאלו רחוק-מקום ושלא היתה כל התיחסות והתקרבות ביניהם מעולם, באים בעת אחת לידי דעה אחת. ובוה הוא רוצה להראות, שהדעות של הבודהים, הפרסים והינדים, שנכנסו לתוך תורת הנוצרי והמורות על איה-מקוריות שבתורה זו, אינן קלוטות מתוך תורת העמים ההם, והנוצרי לא ידע לא את בודהא, לא את צוראסטר ולא את אפלטון, אלא שהוא והם התכוונו לדבר אחד. אכן קצרה דעתו של החכם הזה לתת פתרון מדעי לחידת-עולמים זו, ואחרי כמה כרכורים הוא מביא את החקירה הזאת ברוח מיסטי, שדעות כאלו מתגלגלות ועוברות מאדם לאדם באמצעות "צנורות נעלמים" (מליצה מיסטית במלא מובן המלה, והיא נשנית כמה פעמים בספרי בעלי הסוד) על-ידי נטיה סימפטית ידועה, שיש בין מקצת בני-אדם (Vie de Jésus, Cap. 28).

(3) תורת צרופי האותיות, היינו לצרף את האותיות לא על סדר התחברותן

היא, ואילו המעטים שנמצאו עוד פה ושם קרוב לתקופה ההיא בספרד, מקום צמיחת הקבלה בראשונה, גם הם היו שקועים בדמיונות וחזיונות ולא הרו ולא הגו שום דעות חדשות, ובכלל לא השתדלו להעשיר את ספרות הקבלה בספרים חדשים, אלא הסתפקו בעיקר בפרושים ובאורים לספרי המקובלים שקדמו להם. באופן זה לא נתחדש על-ידי המקובלים ובעיני הסוד שום דבר של ממש, לא בתורת הנסתר בכלל ולא בתורת הנפש בפרט, ואפילו קו אחד מן הדעות הפילוסופיות הנאורות של החוקרים בני דורם לא חדר אל תוכם. אין צריך לאמר, שקבלת האר"י וגורי האר"י, שהיתה כלה סודית ואליגורית, לא נתנה דעתה כלל לחקירות מדעיות על-דבר תורת הנפש, אלא עסקו בעיקר בסודות הנפש, ברמזים ורזים של הנשמה, כגלגול הנשמות" (Metempsychose), "עבור הנשמות" (Superfoecundatio) – דברים שגם קצת מהחוקרים, בין מהעתיקים ובין מהחדשים, האמינו בהם, ביחוד אלו שהיו נוטים למיסטיציזמוס¹), "זוג הנשמות", "ירידת הנשמות", "עליית הנשמות", "מעבר הנשמות", "תחית הנשמות" וכיוצא באלו²).

במלים, כפי שהן לפנינו, כי אם לצרפן עם אותיות שלפניהן ושלאהריהן ובאופן זה לברוא מהן מלות אחרות בעלות הוראות אחרות, כבר נזכרה בתלמוד (ברכות נ"ה): "יודע היה בצלאל צרף האותיות שנבראו בהן שמים וארץ. גם בסי' יצירה (פ"ב מ"ה) נזכר ענין זה. ואפילו חכמי ישראל, שאינם מתחשבים על המקובלים, כהראב"ע, בעל הכוזרי וכיוצא באלו, מבינים לדבר על-דבר האותיות שבתורה וצרופיהן. אכן מימות האר"י ואילך נתפשטה התורה הזאת ביותר בין המקובלים, והם נתנו לה ערך חשוב מאד. עד שגדולי תלמידי הבעש"ט ותלמידיו-תלמידיהם מצאו, שכל שנויי הפרטים שבכל עולם ועולם ושנויי כל הקורות בתלופי הזמנים, הכל משנויי צרופי האותיות" (אגרת הקדש). הענין הזה נעשה בתקופות האחרונות ליסוד ולרש הקבלה המעשית, כקמיעות, לחשים וכיוצא באלה. (עין על-דבר ערך האותיות וצרופיהן אצל המקובלים, גם בפרדס פ"א אור תורה, נה. פרי הארץ, ויגש).

מדבר הנוטריון (ברומית notarium), והיא כתיבה קצרה על-ידי ראשי-תבות או מלים מורכבות, כבר נמצאים רשמים בכתבי-הקדש (ראה לדוגמא הוראת השמות חוה, קין, אברהם וכיו"ב. בראשית ג', ד' ו'). ובתלמוד ומדרשים נדרשו הרבה פעמים דברים על-פי נוטריון (עין שבת ק"ה. מדרש בראשית מ"ט ד'). לפעמים יסודו חז"ל גם דברי הלכה על-פי נוטריון (מנחות ל"ז. כלאים פ"ט ח'). בעיקר השתמשו המקובלים בנוטריון, והוא נכלל אצלם במדת הרמז שבפרד"ס חכמת הנסתר (על-דבר פרטי תולדות הנוטריון ואופן התפשטותו עין היילפרין במבוא לס' נוטריון ובמבוא הירושלמי לר"ז פראנקל עמ' קמ"ב).

¹ קצת חוקרים מוכיחים, שעוד במאה הי"ח היו חכמים בין האומות, שהאמינו בגלגול הנפש. גם מתוך דברי ליבניץ אפשר לשער, שבזמנו התקיימה אצל קצת חוקרים הדעה הזאת, אכן הוא לא הסכים לה. ובשעה שהוא מדבר על-אודות שיטת האוטומיסטים ובטולה, הוא אומר בין השאר: "דבר זה יכול להכניס ספק בלבנו, אם אין כחות הנפש עוברים מגוף אל גוף, שהיא אחת עם גלגול הנשמות, דעה שבעצם היא רחוקה מן האמת" ... (Leibniz, Philosophische Schriften I, III, 45).

² פרטים על-דבר ענינים אלו עין בס' משנת חסידים, מפתח הנשמות, סדר נשים.

גם הקבלה הצעירה, שהתפתחה ביותר במאות האחרונות על גבי החסידות, גם היא לא חדשה דבר ביחס לתורת הנפש, אף על פי שעניני הנפש נחשבו בין המעלים שבמקובלים החסידים לאחד מעיקרי תורת הסוד ותפסו מקום חשוב ביותר בספריהם. טובי המקובלים החסידים בני התקופות האחרונות מצאו אמנם בחקירה זו על דבר מקום מציאות הנפש ענין נכבד לענות בו, אבל כרבותיהם וחבריהם המקובלים, תלמידי בית המדרש של האר"י, לא נסו להתחקות על שרשי השאלה הזאת באפן מחקרי והגיוני, ולפיכך כל החקירה על דבר מקום מציאות הנפש בתוך אברי גוף האדם אינה מוצאת גם אצלם כל בסיס מדעי וכלה בנויה על יסוד אליגורייסודי בלבד.

נשאר לנו עוד להכיר את דעת אבי תורת חב"ד, היא דעת הרב רבי שניאור זלמן מלאדי, בעל התניא, ביחס לשאלה זו על דבר מקום מציאות הנפש. לנו נכבד הדבר ביותר, מפני שהרב מלאדי נחשב, ובצדק, לאחד מראשי המעמיקים בקבלה המחקרית, במחצית השניה למאה השמונה עשרה, והוא שהטביע במדה ידועה את חותם הפילוסופיה על תורת חב"ד. ועוד יותר, מפני שמתוך תורת חב"ד נשקפת לא דעת הרב מלאדי בתור דעת יחיד בלבד, אלא גם דעת חלק מסוים מן האומה העברית, כתלמידיו, אנשי ישיבתו ומעריציו הרבים (1), שבתוכם נמצאו אנשים, אשר בצרו להם אהייכן מקום חשוב בעולם המחשבה החסידית (2).

הרב מלאדי היה דורש וחוקר הרבה בדבר ענין הנפש בכלל יותר משעשו זאת שאר המקובלים שלפניו. החקירה הזאת היתה מסוגלת למשוך אחריה את לב הרב מלאדי יותר משהיתה מסוגלת למשוך אחריה את לב יתר המקובלים, מפני שתי תכונות שהתמזגו באיש הזה יחד, תכונת חוקר מאמין ותכונת מקובל. כחוקר בחקירה האלהית במובן דתי, בהכרח שהשאלה על דבר הנפש יכלה להעסיק אותו ביותר, מפני שענין הנפש הוא היסוד לעיקרי האמונה הישראלית, כמו ביחס לשאלה על דבר ידיעה ובחירה, שכל ועונש וכיוצא באלה (סבה, שהביאה בעיקר

ורייס (ד"ר ח"א עמ' 112) מוצא רמז לגלגול הנשמות באנגליון (מת, י"ד ב'), אולם לדעתי מרומז שם סתם לתחית המתים. אכן אפילו אם נסכים, שהכוונה שם היא לענין הנשמה, אז קרוב יותר לתחית הנשמות" מאשר לגלגול הנשמות, שהיא על פי בעלי הסוד המדרגה הראשונה מיד אחר גלגול הנשמה (ראה משנת חסידים, מסכת תחית הנשמה). אבל גם דבר זה לא נראה לי, מפני שענין תחית הנשמה" נולד, כנראה, בזמנים המאוחרים, כמה מאות שנים אחר האנגליון.

(1) כבר ברבע השלישי למאה השמונה עשרה עלה מספר חסידיו חב"ד, לפי דעת כתובי קורות הנורות, לשמונים אלף ולדעת אחרים גם למאת אלף איש. (Jost, Ges. der Israeliten 9, 50. Grätz, Geschichte der Juden, 11, 115)

(2) כגון ר' אהרן הלוי משטראשיל, ר' יצחק אייזיק הלוי מהומיל, ר' נחמיה מדוברובנה, ר' זלמן זיזמר, ר' זלמן ריבלין משקלוב, והרבה כיוצא באלה.

את רוב גדולי החוקרים והפילוסופים שבישראל בכל העתים, מימות פילון האלכסנדרוני עד ימות מנדלסון, ובתוכם גם רבים מגדולי חוקרי האומות, לידי חקירה זו). וכמקובל, המאמין לראות, ככל המקובלים ובעלי הסוד, באברי האדם „דוגמא דלעילא“, „דיוקנא דמהימנותא“, היתה גם אצל הרב מלאדי שאיפה אינטנסיבית לעשות את האברים קדש ולמצא מדור לגשמה, נשמת אלהים, בתוך אברי גוף האדם.

אכן למרות כל אלה לא כבש לו גם הרב מלאדי דרך חדשה בשאלה על־דבר מקום מציאות הנפש. הוא אחז בחקירה זו, כמו בהרבה ממחקריו, באותה הדרך שסללו לפניו המקובלים והחוקרים הדתיים העתיקים שבישראל¹, וכלל בתוך משנתו כמעט את כל דעות בעלי הסוד והמחקר שקדמו לו, אלא שבאופן הדרישה בענין זה נבדל מאופן הדרישה שלהם. וכמו שדרך למודו בכלל אינו לא מחקרי בהחלט ולא סודי בהחלט, אלא תערובת של מחקר וסוד, כפי שהראיתי על זה במקום אחר, ככה גם ביחס לשאלה על־דבר מקום מציאות הנפש משמשים אצלו המחקר והסוד בערבוביה. יש שאיזה רעיון מחקרי מביק בוקע ועולה אצלו בענין זה, אבל פתאם כמו עבים יכסוהו והוא לוטה כלו בתוך ערפלי הסוד וההסתר. לפעמים משולב אצלו הענין בדבר מקום מציאות הנפש גם אל ענינים שאין להם אלא תכונה דתית מעשית (בלבד²). הרב מלאדי מוצא פעם את „משכן הנפש בלב, בחלל הימני“, פעם „בחלל השמאלי“³, פעם „במקום בלגא דם“ ופעם „במוחין שבראש“, ובאחרונה גם „בכל האברים“ בכלל, עד שקשה לנו לעמוד על סוף דעתו ולברא לעצמנו איזה מושג ממשי על־אודות דעתו המוחלטת בענין זה. אולם למרות כל אלה נראה לנו ברור ומפורש ביותר, שהרב מלאדי רואה בעיקר את המוח כמקום מדור לנפש. הוא כותב: „מקורה והשראתה של הנשמה כללה

(1) ראוי להעיר, שרוב חקירות חכמי ישראל הקדמונים, שהיו להרב מלאדי לעינים במחקריו, לא היו תמיד מקוריות ונובעות הן על־פירוב מספרי חכמי האומות העתיקים. כזאת קרה גם לחקירה זו, שאנו עוסקים בה הפעם. עוד במאות הראשונות לספח: „כבר עסקו טובי חכמי ישראל בספרי חכמי האומות, כספרי הטוריים, הפרטיים וכו'. אחרי־כן, למן המאה התשיעית, היה העסק בספרי חכמי האומות נפרץ ביותר בין חוקרי ישראל. הראשון לכל חוקרי ישראל בימי הביניים, ר' סעדיה הפיתומי, שברא שיטה שלמה ומסודרת בפילוסופיה הדתית, שאב את רוב ידיעותיו מן הספרות הערבית. כזאת עשו גם יתר טובי חכמי ישראל, כגבירול ואחרים. (עין דברי ימי ישראל לגרץ, חלק ג' עמ' 263, ובהערות הרכבי שם).

(2) ראה תניא, פרק ז'.

(3) הרב מלאדי, וכמוהו גם מקובלים אחרים, מחלק בין חלל השמאלי שבלב ובין חלל הימני שבו. „מקום משכן הנפש בהמית הוא בחלל שמאלי שבלב, ומקום משכן הנפש האלהית בחלל הימני“ (תניא פ"ט). בכלל נותנים חו"ל, וביתוד בעלי הסוד, ערך חשוב לצד ימין, ולהפך ערך שפל וגרוע לצד שמאל. „הרע הוא בחלל השמאלי והטוב בחלל הימני“ (שם, פרק י"ב). ועין תנחומא שמות ס"י י"ח. יומא ס"ו. זבחים ס"ב. זוהר נשא קכ"ס ועוד מקומות).

במוחין שבראש"1), „החכמה היא בנפש האלהית שבמוח"2) (לפעמים מוצא הוא, שגם עצם הנפש הוא מן המוח, „מוחא עילאה", ו„כל הנפש, רוח ונשמה... נמשך ממוח העליון"3).

לדעה זו על־דבר מקום מציאות הנפש במוח הגיע הרב מלאדי, כפי שאפשר לשער, לא באפן אַפְרִיזְרִי, אלא באפן אַפּוֹסְטְרִיזְרִי. מפני שהשכל והדעת וכל המושכלות העיוניים מתיחסים כרגיל למוח, לכן האיש החושב את השכל והדעת לסגולות היותר נעלות והמוצא ש„עיקר הנפש הוא השכל"4), ו„בחכמה שורה בחינת אין־סוף"5), ו„עיקר מקור ושורש כל המדות הן חכמה, בינה ודעת"6), בודאי שאיש כזה ימצא את המוח (כמו כל המקובלים וגדולי החוקרים בישראל, כפי שראינו למעלה) לאבר המסוגל ביותר להכיל בתוכו את הוד רוממותה של הנפש. ואנו רואים אמנם, איך הרב מלאדי מנשא את ערך המוח ונותן לו חשיבות יתרה. „בחינת המוחין שבראש היא ברום המעלות מכל הכחות"7), ו„הארת המוחין היא יותר מעולה מהארת המדות"8). גם היראה, יראת אלהים, שבני־אדם רגילים ליחסה ללב, מקור הרגש, גם היא אינה לדעת הרב מלאדי אלא „במוח ובמחשבה"9). ובכלל מוצא הרב מלאדי את המוח ל„מושל ושליט על כל האברים" ואפילו בשעה שהוא מיוחד מקום מושב לנפש בלב (ואמנם רק לגרועה שבנפשות, — לנפש הבהמית), גם אז הוא קובע לה שם רק דירת ארעי, ובמוח דירת קבע, וכותב: „מקום משכן הנפש הבהמית היא בלב, ומהלב היא מתפשטת ועולה להמוח שבראש"10).

(1) תניא, פרק י"ח.

(2) שם, פרק י"ב.

(3) שם, פרק ב'.

(4) תורה אור, מקץ.

(5) שם, מגלת אכתר.

(6) אגרת הקדש. על־ידי זה זכתה שיטתו של הרב מלאדי לשם חב"ד, שאותיותיו

הן: ראשי תבות: חכמה, בינה, דעת.

הדעה, שהבינה והדעת הן השליטות על הלב ועל התפעלויות שבלב, או המדות, נתקבלה אצל כמה חוקרים. ויש גם שמוצאים סגולה זו כעין סגולה מיוחדת לעם ישראל, עטהרות. אכן שפינוזה כחוקר וכיהודי, למרות שהוא נותן ערך גדול ביותר לתנונה ולשכל, מוצא בכל אלה, שלא תמיד יכולים הם לשים מתג ורסן בפי התפעלויות (אפפיקטט) והתאוות של האדם. ומסיים ש„אלו שמצירים להם בדמיונם את האפשרות להביא את ההמון לידי מדרגה, שיוכלו להיות על־פי דוגמת התבונה בלבד, אינם אלא טועים" (Tractatus politicus § 5), ועין איתיקה V, 4, בהערה. שם, V, 42 בהערה).

(7) סדור הרב, שער התפלין.

(8) לקוטי תורה, תבא.

(9) תניא, פרק ג'. גם הר"מ קורדיבירי מוצא, שהיראה העליונה מקומה במוח, אוצר הכל (פרדס, ערך הכנויים).

(10) שם, פרק ט'.

דעתו זו של הרב מלאדי על-דבר עיקר מקום מציאות הנפש
במוח מוצאת לה הד גם בספרי גדולי תלמידיו, וגם הם מוצאים את
המוח כמקום מדור הנפש.

